
BERECZ ANITA

A POLGÁRKÖNYVBŐL A VÁLASZTÓI NÉVJEGYZÉKBE EGY VÁROSTÖRTÉNETI KUTATÁS ÉS ANNAK EREDMÉNYEI

Az elmúlt évtizedek magyar társadalomtörténet-írásában a történeti-jogi rendiség jogi kategóriáinak vizsgálata helyett a társadalmi határok átlépésének, a csoportokhoz tartozók viselkedésének elemzésére helyeződött a hangsúly. Ennek értelmében került előtérbe Max Weber nevéhez köthető „viselkedésszociológiai rendiség”, amely olyan jelenségeket emel ki, mint az életvitel, a formális nevelés, a (földrajzi és társadalmi értelemben vett) származás és a foglalkozás társadalmi presztízse. Az ebben az értelemben vett rendiséget a connubiumban (ki kivel házasodik), a kommenzalításban (ki kivel ül le egy asztalhoz), a foglalkozásban, hivatásban (amit monopolizál vagy elutasít), illetve a rendi konvenciókban (szabályok) tartja megragadhatónak. Amennyiben elfogadunk egy bizonyos szintű folytonosságot, figyelembe kell venni azt is, hogy a rendi világ örökségeként a rendi jogi státusz elemei továbbéltek a polgári korban is, és megnyilvánultak a weberi értelemben vett rendi különbségek jegyei. Az átalakulás ugyanis „újraformázta a csoportokat, a történeti-jogi rendiség tömbjei viselkedésszociológiai »forgácsokra« darabolódva nem álltak össze »új rendekké«, sem »új osztályokká«.”¹ Általánosan elfogadott nézetté vált, hogy a 19. századi átalakuló magyar társadalom sokrétűségét ennek a weberi szemléletnek az alkalmazásával lehet leginkább empirikusan is vizsgálhatóná tenni.² Értelmezési keretként ezt a megközelítést szem előtt tartva fogalmaztam meg a kutatási céljaimat az egri Eszterházy Károly Egyetem Történelemtudományi Doktori Iskolájába jelentkezve, amelynek akkori vezetője Romsics Ignác volt. A kutatásom során tehát a 19. század átalakuló városi, egri társadalmának történeti kérdéskörét helyeztem előtérbe, igazodva a legújabb – alapos, de nem az egész városra kiterjedő – lokális társadalomtörténeti elemzésekhez.³ Az ehhez kapcsolódó eredményeket a 2020-ban megvédett, Választók és választottak. Eger polgársága a 19. században című doktori disszertációmban összegeztem. Jelen írásban a kutatás során megfogalmazott célkitűzések és értelmezési keretek bemutatására és a kapott eredmények összefoglalására törekedtem.

A magyarországi várostörténet-írás a későrendi korszak polgárságára, a polgárjog felvételére, tartalmára, gyakorlati jelentőségére, a polgárság összetételére,

1 Gyáni Gábor – Kövér György: Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig. 2. javított kiadás. Bp. 2003. 110.

2 Kövér György: A tiszaezlári dráma. Társadalomtörténeti látószögek. Bp. 2011. 101–102.

3 Bácskai Vera: Várostörténet. In: Bevezetés a társadalomtörténetbe. Hagyományok, irányzatok, módszerek. Szerk. Bódy Zsombor – Ö. Kovács József. Bp. 2006. 243–257.; Gyáni Gábor: Mai várostörténet-írásunk: teljesítmények és irányzatok. In: Történészdiskurzusok. Bp. 2002. 67–78.

származásának vizsgálatára egyre több figyelmet szentelt az elmúlt évtizedben.⁴ A 19. század második felére vonatkozóan a történészek több város esetében jelentős eredményeket mutattak fel a városi elitként is értelmezett képviselőtestület foglalkozási, felekezeti és politikai összetételével, illetve a családi-rokoni kapcsolatok politikai szerepével kapcsolatban.⁵ Ám kevés azoknak az empirikus vizsgálatoknak a száma, amelyek az egész 19. századot átfogva azt vizsgálnák, hogy milyen szintű kontinuitás vagy diszkontinuitás érzékelhető a korábban jelentős szerepet betöltő társadalmi csoport, a későrendi, polgárjogot nyert személyek, illetve a 1848 után városvezető szerepet betöltő réteg között. Ennek tükrében az elemzés középpontjában az a kérdés állt, hogy a dualizmus időszakájában kialakult-e Egerben egy belülről integrált városvezetés – választott és adó alapján bekerült városi képviselőtestület –, amely már nem a régi, úgynevezett törzsökös családok, mindenekelőtt a céhes városi polgárság köré szerveződött, hanem az újonnan betelepülő, modernitáshoz kapcsolódó, nagyobb presztízzsel bíró értelmiségi-tisztviselői életpályákat, értékeket követte. Ezzel összefüggő kutatási kérdésként fogalmaztam meg a 19. század második felében a városvezetéshez kapcsolódó, politikai joggal rendelkezők társadalmi beágyazottságát, felmenői oldalon visszakövethető társadalmi háttérének vizsgálatát. Az egri lokális társadalom átalakulásának több szempontú analízise volt tehát a cél, melynek során társadalomtörténeti megközelítéssel a különböző aspektusokat külön-külön vettem számba, mint például a választójogi participáció, az (ingatlan) tulajdonjogi mozgás, a családi, rokonsági stratégia, az egyesületi-társadalmi érdek összefonódása.

A vizsgálat terepének olyan várost kellett kijelölni, amely megfelelő módon reprezentálta a 18. századtól erőteljesen fejlődő mezővárosok jelentőségét a városhálózat egészében, illetve a funkcionális városszemlélet eredményei alapján városias településnek számított. Ehhez alkalmas választásnak tűnt a reformkori városállományban jelentős szerepet betöltő mezőváros, Eger polgárjogot nyert személyeinek a vizsgálata. A 19. század elejére ugyanis a földesúri fennhatóság alatt álló lakosok körében is kialakult a polgári öntudat, aminek megfelelően meghonosították a szabad királyi városokra jellemző szabályos polgárfelvételi eljárást. Ez nem volt teljesen alaptalan, hiszen a földesúri tulajdonban lévő, piacközponti funkciót betöltő mezővárosok lakói foglalkozásukat, tevékenységüket tekintve már nem igazán különböztek a szabad királyi városok polgáraitól. A polgári öntudat kialakulása, a szabad királyi városi rang elnyerésére irányuló törekvések, a teljes jogú városokkal való azonosságtudat a rendi értelemben vett polgárokhoz közelítette őket, azonban jogilag továbbra is jobbágnak vagy

4 Czoch Gábor: „A városok szíverek”. Tanulmányok Kassáról és a reformkori városokról. Pozsony 2009.; Tóth Árpád: Polgári stratégiák. Életutak, családi sorsok és társadalmi viszonyok Pozsonyban 1780 és 1848 között. Pozsony 2009.

5 Takács Tibor: Döntéshozók. Városi elit és városi önkormányzat Nyíregyházán a 20. század első felében. Bp. 2008. és Szilágyi Zsolt: Föld és hatalom. Mezővárosi elit Kecskeméten 1920–1939. Bp. 2017.

zsellérnek számítottak.⁶ Ebből adódóan vált a reformkori városfejlődéssel foglalkozó újabb szakirodalmi elemzések egyik központi problémájává a „városi polgár” jelentésének megváltozása, a jogilag meg nem alapozott polgártudat kialakulása. Ilyen megfontolásból került elemzésre az egri polgárjog városi életben betöltött szerepének és a polgárjogot nyert egyének házassági kapcsolatainak vizsgálata.⁷

Az 1848-as áprilisi törvények jelentős változást hoztak mind országosan, mind a város igazgatási, politikai és jogi helyzetében. A választójogi törvény következtében vált lehetségessé a város lakosainak számára, hogy közvetlenül megválaszthassák a városi képviselőtestületi tagokat, illetve az V. törvénycikk értelmében képviselőt küldhessenek az országgyűlésre. Ebben az értelemben váltak különösen fontossá a választójogi listák, melyek közül talán az 1848. évi jegyzék forrásértéke a legjelentősebb, hiszen egyszerre állt rendelkezésre az országgyűlési, illetve a helyhatósági névjegyzék.⁸ Annak érdekében, hogy nyomon követhető legyen a képviselőválasztásra jogosultak köre, megtörtént három időmetszet (1848, 1861, 1869) választói névjegyzékének név és census szerinti feldolgozása. A névjegyzékek személyi szintű elemzése lehetővé tette annak bemutatását, hogy a választójogúak aránya mennyire haladta meg a korábbi polgárjogúak városi arányát, illetve a jogkiterjesztés után milyen mértékben rendeződött át a választójoggal rendelkezők köre. A városra és a választókerületekre jellemző általános tendenciák meghatározása után az egyéni és családi életpályák is értelmezhetővé váltak. A választójogi censusok közül a „régí jognak” Eger esetében kiemelt jelentősége és mentalitástörténeti vonatkozása is van, hiszen sajátos jogértelmezésből kifolyólag a lakosság, túlnyomó többségben a belvárosban élők egy részét régi jogon írták össze annak ellenére, hogy püspöki földesúri város lévén Eger polgárai nem feleltek meg a polgárság rendi kritériumainak. A régi jogot tehát jogilag tévesen, ám egyáltalán nem véletlenül használták, hiszen ennek a kategóriának a segítségével biztosították törvénytelenül továbbra is a városon belüli lokális befolyásukat.⁹ A választásra jogosultak censusalap-változásának nyomon követése különösen lényeges szempont lett volna az 1874. évi új választójogi törvényt követően a dualizmus évtizedeiben is. A közbeeső névjegyzékek hiányában erre

6 *Bácskai Vera*: Városok Magyarországon az iparosodás előtt. Bp. 2002.; *Bácskai Vera*: A régi polgárságról. In: Zsombékok. Középosztályok és iskoláztatás Magyarországon. Szerk. Kövér György. Bp. 2006. 15–37.

7 *Berecz Anita*: Eger kiváltságos mezőváros polgárai a 19. század elején. *Korall* 20. (2019) 78. sz. 114–133.

8 Az adott korszakból az alábbi választójoggal foglalkozó munkákra lehetett támaszkodni. *Bácskai Vera*: Pest társadalmi és politikai arculata 1848-ban. (A választók és megválasztottak alapján). In: Tanulmányok Budapest Múltjából 19. Szerk. Tarjányi Sándor. Bp. 1972. 283–325.; *Péterné Fehér Mária*: Az első országgyűlési képviselőválasztás Kecskeméten. In: Bács-Kiskun megye múltjából XI. Szerk. Iványosi-Szabó Tibor. Kecskemét 1992. 152–217.; *Tilcsik György*: Az első népképviselői országgyűlés választójogi névjegyzékeinek felhasználási lehetőségei a társadalomtörténeti kutatásokban. In: Kutatás-módszertan. Rendi társadalom – polgári társadalom 2. Szerk. Erdmann Gyula. Gyula 1989. 371–384.

9 *Pap József*: Eger választópolgárai a 19. század közepén. *Történelmi Szemle* 58. (2016) 1. sz. 149–164.

az elemzésre nem volt lehetőség, azonban össze lehetett vetni a birtokcenzus változását (1869. és 1904. év) a tulajdonlapokból kirajzolódó belvárosi ingatlanok 1860 és 1920 közötti időintervallumára jellemző eladás-vásárlás alakulásával. Mindezzel párhuzamosan a választónévjegyzékek cenzusalap-változása hatással volt a kerületekben megválasztott képviselők társadalmi összetételének átalakulására is. Így a városvezetésben részt vevők csoportjának komplexebb elemzésére törekedtem, melynek során figyelembe vettem a fluktuációt, életkori sajátosságokat, származási helyet, foglalkozási, vagyoni hátteret.¹⁰

A kontinuitás és diszkontinuitás kérdésének vizsgálata, attól függően, hogyan határozzuk meg a folytonosságot, elemezhetővé vált a társadalmi tagoltság egyik tényezője, a házasság útján létrejövő kapcsolatok vagy éppen az egyleti körök, a tagság vizsgálata révén. A házassági szokások, a házassági anyakönyvekben szereplő adatok több társadalomtörténeti kérdés megválaszolására is alkalmat adtak, hiszen a házassági kapcsolatok társadalomszervező ereje közismert, a kirajzolódó kapcsolathálók érzékeltetik egy-egy társadalmi csoport stratégiáit is.¹¹ Az interperszonális kapcsolatok emellett a nem intézményes, nem formalizált folyamatokra is rávilágíthatnak. Tény ugyanis, hogy a rokoni kapcsolatok hatással voltak a politika működésére, a döntéshozatal alakulására. Éppen ezért fontos vizsgálni, hogy a helyi politikai élet alapvető szerveződési elve volt-e a családi kapcsolat, és ha igen, hogyan nyilvánult ez meg. Tekinthető-e a rokoni kapcsolatok politikát befolyásoló tényezőnek a dualizmus időszakában, a helyi önkormányzat keretein belül?¹² Ezzel a megközelítéssel vált értelmezhetővé a rokoni kapcsolatok városi politikában való megnyilvánulása, illetve a képviselőtestületi tagok beágyazódása a városi társadalomba. Az elemzéshez választott módszertani megközelítés, a prozopográfia segítségével továbbá lehetőség nyílt néhány jellemzőnek vélt helyi család bemutatására, illetve annak ábrázolására, hogy kiházasítás szempontjából milyen társadalmi törekvések jellemezték őket.¹³

A rokoni kapcsolatokat mintegy kiegészítve vagy ellensúlyozva épültek fel a formális alapokon nyugvó társas kapcsolatok.¹⁴ Az egyleti élet 1848 után már

10 *Berecz Anita*: Az egri képviselőtestület társadalmi összetétele a dualizmus korában. In: Agria L. Az egri Dobó István Vármúzeum Évkönyve. Szerk. H. Szilási Ágota et al. Eger 2017. 475–491.

11 *Pozsgai Péter*: Kézművesek és kézművescsaládok Tornán a 19. században II. Életutak-kontinuitás, földtulajdon, családi stratégiák. *Korall* (2011) 3-4. sz. 266–296.; *Gerhard Péter*: A politika személyessége. *Budapesti Negyed* 18. (2010) 68. sz. 181–209.; *Pap József*: Rokonok. Családi kapcsolati hálózatok a dualizmus kori Heves vármegye főszolgabírói karában. In: *Vidéki élet és vidéki társadalom Magyarországon. Rendi társadalom – polgári társadalom* 28. Szerk. Pap József – Tóth Árpád. Bp. 2016. 468–485., *Cieger András*: Érdekek és stratégiák. A helyi politikai elit érdekérvényesítési lehetőségei a kárpátaljai régió vármegyéiben a dualizmus időszakában. *Korall* (2003) 13. sz. 87–106.

12 *Berecz Anita*: Választók és választottak. Az egri képviselő-testületi tagok rokoni kapcsolata a dualizmus korában. *Századok* (2018) 6. sz. 1377–1394.

13 *Berecz Anita*: Családi, rokonsági kapcsolatok Egerben a 19. század második felében. In: *Acta Universitatis de Carolo Eszterházy Nominatae. Sectio Historiae*. Szerk. Bajnok Dániel. Eger 2019. 51–65.

14 *Szilágyi Zs.*: Föld és hatalom i. m.; *Horváth J. András*: Új emberek az újjvárosházán –

a társadalmi presztízs kifejeződésének új formája volt, de a kérdés továbbra is fennállt, hogy a társadalmi és tudati különbségek feloldódtak-e vagy továbbra is fennmaradtak. A történeti-jogi rendiségből a viselkedésszociológiai rendiségbe való átmenet egyik formájának tekintve az egyesületekben való részvételt, a társaságok szerveződését elsődlegesen az egyletek (Kaszinó-tagság és a fertálymesterség) társadalmi bázisa alapján vizsgáltam, a tagság foglalkozási összetételét elemezve. Ennek segítségével bemutathatóvá vált a városirányításban részt vevő személyek városon belüli integrációjának mértéke és a társadalmi határok kijelölése azoknál az embereknél, akik nem töltöttek be pozíciót. Mindennek vizsgálati szempontjaként elsődlegesen a választás módját jelöltem ki: a Kaszinóba a tagdíj befizetését követően „bárki” beléphetett, a fertálymesterek azonban maguk választották az újakat, a városi képviselőtestületbe pedig az adott negyed választójoggal rendelkező személyeinek segítségével jutott be az illető, szintén választás útján. A kérdés az volt, hogy a vizsgált körök között mekkora átfedést tapasztalhatunk. Mindez annak tükrében érdekes, hogy a városi társadalmon belül a városirányításban részt vevő tagoktól függetlenül vagy velük szorosan összefonódva léteztek-e más körök, továbbá a képviselőtestületi tagok milyen arányban reprezentálták magukat az egyesületekben. Mindezt megfordítva, össze lehetett vetni az egyesület tagságát a képviselőtestületi tagokkal annak érdekében, hogy kirajzolódjon, milyen szintű személyi összefonódás volt közöttük.¹⁵

A felmerülő kérdéskörök elemzéséhez rendelkezésemre álló forrásanyag elsődlegesen a kvantitatív vizsgálatot tette lehetővé. Ezek alapján az egy időpontra vonatkozó vagy közel azonos időszakban készült forrásokat egyeztettem össze, majd rekonstruáltam egy személyi szintű adatbázist.¹⁶ A személyi szintű, nominális adatok összekapcsolását, egymásra vetítésének módszerét a „record linkage” révén alkalmaztam a rekonstrukcióhoz.¹⁷ A módszer előnyét abban láttam, hogy a személyi szintű adatbázis készítésével, illetve alkalmazásával el lehetett kerülni az idősorok, azaz a strukturális metszetek használatát. A források név szerinti,

Az egyesített főváros első közgyűlésének társadalmi összetétele. Tanulmányok Budapest múltjából (1999) 28. sz. 23–52.

15 *Berecz Anita*: Fertálymesterek és kaszinótagok Egerben a 19. században. In: Vörös és fehér. Társadalmi-politikai átmenetek Északkelet-Magyarországon a 19-20. század fordulójától. Szerk. Berecz Anita – Gál Máté – Péterffy Gergely. Eger 2020. 19–32.

16 Az adatbázis jelenleg 9622 városban élt vagy valamilyen szinten a városhoz köthető személyt, 10.208 személyhez kapcsolódó tevékenységet, foglalkozási adatot, 1043 polgárokra vonatkozó, illetve 1200 választójogi bejegyzést, 832 bejegyzett házasságkötést, 4149 tulajdonjogi viszonyváltozást (öröklés, vásárlás, ajándékozást) tartalmaz. Az adatok különböző táblázatokban szerepelnek, így lekérdezésnél több tényezőt is be lehetett vonni a vizsgálatba, ezáltal árnyaltabb, többretű kérdésekre is választ lehetett adni.

17 Ezt a módszert használta Benda Gyula Keszthely mezőváros lokális társadalmának rekonstrukciójához, illetve Pozsgai Péter a tornai kézműves családok elemzésénél, annak érdekében, hogy a források egyoldalúságát és a foglalkozások rendies fogalomhasználatát korrigálni lehessen. *Benda Gyula*: Zsellérből polgár – társadalmi változás egy dunántúli kisvárosban (Keszthely társadalma 1740–1849). Bp. 2008. és *Pozsgai Péter*: Kézművesek és kézművescsaládok Tornán a 19. században II. Életutak – kontinuitás, földtulajdon, családi stratégiák. Korall (2001) 3-4. sz. 266–296.

nominális szintű összekapcsolása tehát a változások személyi szintű nyomon követéséhez nyújtott lehetőséget. Az adatbázisban rendszerezett források összessége így a statisztikai elemzéseken túl különféle vizsgálatok kiindulópontjaként is szolgált, leginkább a prozopográfia (kollektív életrajz) módszerével.

Az adott problémakörökhöz kapcsolódva az eddigi eredményeket összegezve arra a következtetésre lehetett jutni, hogy a városi tér társadalomszerkezeti átalakulása, a vizsgálat alá vont személyek lakóhelyi elhelyezkedése, városon belüli mozgása jelentős összefüggést mutatott a városigazgatásban szerepet betöltő személyek körének (át)szerveződésével. A választónévjegyzékekből kirajzoló tendencia alapján a városban 1848 és 1869 között jelentős átalakulás zajlott le a választók számában és összetételében úgy, hogy mindez a censusszerkezeten alapjaiban nem változtatott. 1848 után, a censzos választójog bevezetését követően úgy tűnik, hogy a régi, tősgyökeres családok elsődleges célja az volt, hogy továbbra is fenntartsák a pozíciójukat a városon belül. Túlnyomó többségük azonban a szükséges vagyoni censznak nem tudott megfelelni, nem állt olyan belvárosi ingatlan a tulajdonukban, amely megfelelt volna a helyhatósági lista magasabb követelményeinek, így az egyetlen opcióként – jogilag alaptalanul – csupán a régi jog használata merülhetett fel. Ennek következtében a választójog következetesebb használatát követően, az 1860-as évek elejére a városi életben betöltött szerepük csökkent, súlyuk már alig volt mérhető. A korábban polgárjoggal rendelkező személyek közül azonban voltak, akik más censussal (ipar vagy szőlőbirtok után) még meg tudták tartani választójogukat 1848 után is, erre azonban a legtöbb esetben foglalkozásváltás után került sor. Ezáltal míg a régi jog alapján választók aránya drasztikusan csökkent, addig folyamatosan emelkedett az ingatlan- és az értelmiségi census aránya. Egerben az újonnan választójoggal bíró személyek döntő többségét az értelmiségi foglalkozásúak tették ki, ezzel párhuzamosan az iparosok száma nem növekedett jelentős mértékben. Az ingatlanlannal nem rendelkező szabadfoglalkozású értelmiségiek pedig éppen azokban a kerületekben jelentek meg túlnyomó többségben, ahol a korábbi polgárjoggal rendelkező személyek 1848-ban még ingatlanuk után birtokcensus alapján szereztek választójogot. Jóval kisebb volt azoknak a köre, akik ugyan választójog nélkül, de sikeresen fenntartották ingatlanjaikat, és belvárosi negyedekben éltek. Mindez tetten érhető az örökösödési mintában, hiszen az örökösök ezeken a belvárosi területeken voltak jelen leghosszabb ideig és a legnagyobb számban. Esetükben semmilyen lakhelyváltoztatást nem lehetett kimutatni, generációkon keresztül adva volt a lakóhelyi folytonosság, amire családi kapcsolataik is hatást gyakoroltak. Összességében 1860-ra tehát lezajlott egy lakóhelyi átstrukturálódás a még rendies viszonyokat tükröző 1848-as állapotokhoz képest, melynek következtében a belvárosi lakosok elvesztették meghatározó szerepüket a választások során. A tendenciát párhuzamba lehetett állítani a képviselőtestületi tagok átalakulásával is, hiszen magas volt a megválasztottak közötti fluktuáció, ezzel együtt foglalkozásszerkezeti módosulás is megfigyelhető volt. Ennek elemzése mutatta ki, hogy az értelmiségiek száma a tagok között a duplájára növekedett, az iparosoké pedig stagnált, vagy enyhe csökkenést mutatott.

Az 1860 és 1920 közötti időszakban, mint ahogy arra az ingatlanok eladás-vásárlás dinamikája világított rá, kicserélődött a belváros lakossága. A belvárosi negyedek jelentős mobilizációs térré alakultak át a századforduló környékén, az 1890-es éveket követően számottevő ingatlantulajdonos-váltásra került sor belvárosi szinten. A századfordulót megelőző évtizedben a belvárosi negyedekben tehát növekedett a vásárlások száma és aránya, ezzel párhuzamosan új tulajdonosok jelentek meg, a belvárosi lakosság elkezdett kicserélődni. Az ingatlannal nem rendelkező értelmiség és a kerülethez kereskedelmük vagy az iparuk alapján kötődő személyek jelenléte tovább erősödött, amire az 1900-as években kiugróan megnövekedő jövedelemalapú (kereskedelem és ipar) census is utalt, magával vonva az ingatlancensus jelentőségének csökkenését. A belvárosi kerületek ingatlanmozgása szoros összefüggést mutatott a választójogi census változásával, ami összefüggésben volt a kerületek általános társadalmi jellemzőinek átalakulásával is. Ezzel együtt a kerületben megválasztható személyek összetétele is átalakult, és a változás aránya visszahatott a képviselők fluktuációjára és társadalmi összetételére. A kerületek közötti választói jogosultság arányeltolódása ebből kifolyólag tükrözte a kerületek társadalmi karakterét, mindezt úgy, hogy a korszakban a választójoggal rendelkezők számában nem történt jelentős változás.

Az egri városi képviselőtestület összetételében jelentős változások következtek be, amikor már egyre nagyobb számban jelentek meg az újonnan választójoghoz jutott személyek és az adójuk alapján automatikusan bekerült személyek. Mégis, az 1872-es évben történt testületi átrendeződést követően egy-egy választás során a testület harmada cserélődött ki folyamatosan, az újonnan megjelent képviselők száma – akik korábban nem szerepeltek a képviselők között – három-ente 28-32 fő volt. A korábbi képviselők szempontjából mindez jelentős személyi folytonosságot jelentett. Ebből kifolyólag kerültek vizsgálat alá a képviselőtestületi tagok családi kapcsolatai, hiszen az a 70 család, amelynek legalább két tagja választott képviselőként szerepelt, a testület összlétszámának 48%-át (207 fő) adta, épp azt a részét, akiket többször megválasztottak a vizsgált korszak egészében. A családi folytonosság igen erős volt az 1880-as évek végéig. Az 1890-es évektől azonban folyamatos csökkenés volt tapasztalható a résztvevő családok körében: a korszak végén már kevesebb mint 20 korábbi család volt jelen a testületben, ezzel párhuzamosan az új, korábbi családokhoz rokonsági szinten nem köthető emberek száma fokozatosan növekedett. Ezzel párhuzamosan a képviselőtestületben eltöltött éveket tekintve már kirajzolódtak a különbségek is, amennyiben a korszak végén, az újonnan bekerült képviselők számát vesszük figyelembe. A korábban nem szereplő képviselők létszámának összeadásával azt lehetett tapasztalni, hogy a választottak több mint felét az 1887 és 1890-es választásokat követően már új emberek tették ki.

Az 1880-as évektől érzékelhető átalakulás a képviselőtestület társadalmi összetételére is kihatással volt. A századfordulót megelőző években a tagok foglalkozását illetően kétségtelen növekedést tapasztaltunk az ügyvédek és az egyházi személyek esetében, ami leginkább a földművesek városirányításban

betöltött szerepének csökkenésével járt együtt. A családi kapcsolataikon, illetve a szűkebb kört érintő fertálymesteri pozíciókon keresztül azonban továbbra is őrizték a városon belüli szerepüket. Az 1880-as évek végétől, az 1890-es évek elejétől a városi képviselőtestületi tagok nagyobb részét tehát már az újonnan letelepedő személyek tették ki. A dualizmus előrehaladtával az életkori adottságok is változtak, hiszen az 1880-as évektől az életkor folyamatosan eltolódott a magasabb kor irányába, ezt követően már inkább a 60-as éveikben járókat választották meg, ugyanakkor a fiatalabb új képviselők átlagéletkora is folyamatosan növekedett. A származási hely ekkor már kevésbé játszott fontos szerepet. A helyi családokból kikerült tagok ugyan mindvégig domináltak, de erős csoportot alkottak a nem egri születésűek is. A századfordulót megelőző években Egerben azonban kétségtelenül növekedett az újonnan városba költöző személyek száma, amivel párhuzamosan a testületben is megjelentek az új emberek.

A néhány jellemzőnek vélt helyi család több generáción keresztül való nyomon követése után arra lehetett következtetni, hogy a nagyobb társadalmi csoportok között a házasságkötés, házassodás szempontjából jelentős különbség volt, a csoportok többnyire határozottan szétváltak egymástól. A rendi állapothoz fűződő értéképzetek a párválasztás által is közvetítődtek, és mindez a házasságkötésekben is megnyilvánult. A kiházásítás nyomán kialakuló családi kapcsolatok vagy éppen a fiúgyermek taníttatása családi stratégiaként is értelmezhetővé vált, tudatos döntésnek is lehetett tekinteni. A családi példák egyben arra is rávilágítottak, hogy azok a személyek, illetve leszármazottjaik tudtak hosszú távon a város életében részt venni, akiknek sikerült az 1848-as választásokat követően megtartani a választójogukat. Az ehhez szorosan kapcsolódó örökösödési rendnél pedig megfigyelhető volt, hogy míg a lányokat próbálták kiházásítani, addig a műhelyt az ingatlantulajdonnal együtt a fiúgyerek vitte tovább. Több fiúgyerek esetén gyakori volt a foglalkozási diverzifikáció is, melynek során minden gyerek más-más foglalkozást kezdett űzni. A házassodási minták egyben tükrözték a város jellegéből, városhierarchiában elfoglalt helyéből adódóan szűkösebb választási lehetőségeket, ugyanakkor az is láthatóvá vált általuk, hogy lassan kezdtek mozdulni ezek a társadalmi határok. A századfordulóhoz közeledve az új emberek letelepedésével és a képviselőtestületben való megjelenésükkel az exogám jellegű házassági kapcsolatok száma is növekedni kezdett, másrészt az újonnan érkező személyek már nem házassodtak a helyi, törzsökös családok leszármazottjaival. Az 1880-as évektől kezdve egyre erősebb tendenciává kezdett válni, hogy nem egri származású feleséget választottak, így az újonnan érkezőknek már nem állt szándékában beházasodni ezekbe a körökbe. A más településről érkező, de házasságot Egerben kötött személyek száma ráadásul ezzel párhuzamosan dinamikus növekedést mutatott, és a városba érkező, de nem Egerben házasságot kötött személyek és képviselők száma is emelkedett.

Mindehhez hozzákapcsolva az egyleti tagságot megállapítható, hogy megvalósult a viselkedésszociológiai értelemben vett rendi elkülönülést. A rendelkezésünkre álló adatokból levonható az a következtetés, hogy a városi egyesülethez létezett a társadalmi elkülönülés, de ezek a korlátok korántsem voltak

merevek. Nem rajzolódott ki egy jól körülhatárolható csoport a tagok között, ugyanakkor egyértelmű, hogy a Kaszinó vonzotta a legkülönbébb társadalmi helyzetű, foglalkozású egyéneket. Az egyesület tagjai között a közigazgatásban, városirányításban szerepet játszó személyek aránya meglehetősen alacsony volt, ami a századfordulóhoz közeledve még inkább csökkenést mutatott, hiszen az egész tagságnak csak a kisebbik részét tették ki ezek a személyek. Ugyanakkor az a tény, hogy a teljes tagság között számszerűleg csak elenyésző arányban voltak jelen, rávilágított arra is, hogy létezett mellettük egy nagyobb kör is, azonban ezek a személyek nem birtokoltak városigazgatási pozíciókat. A tagok közötti lefedettség tehát elég alacsony volt, azoknál pedig, akiknél semmilyen foglalkozási vagy egyéb adat nem állt rendelkezésre (párhuzamosan a képviselőtestületben tapasztalt tendenciával), feltételezhetően a városhoz kevésbé kötődő személyek töltöttek be tagságot. Az elkülönülés arányát azonban nem volt lehetőség részletesebben is vizsgálni, ahhoz a városban működő összes egyesület tagnévsorára szükség lett volna, különböző időmetszetekben. Nyilvánvaló viszont, végignézve a város egyesületeinek számának alakulását, hogy megjelentek az egyesületeikkel a hivatásrendek is a város társadalmi életében, emellett pedig a városban jelentős szerepet betöltő izraeliták is kialakították maguknak az egyleteiket.

A kontinuitás szempontjából a 19. század második felében megválasztott képviselőket viszont mégsem lehet teljesen új embereknek tekinteni, hiszen az 1880-as évek végéig a század elején polgárjogot szerzett személyek leszármazottjai nagy arányban helyet kaptak a városigazgatásban, presztízs és elismertség alapján megválasztották őket. A foglalkozási összetételt alapul véve a választott képviselőtestületi tagok többsége a városi ipartestületbe regisztrálva is megtalálható volt, a tagok pedig többnyire nem a Kaszinót, hanem a Keresztény Iparoskört látogatták, többen a vezetőségében (elnök, alelnök) is részt vettek. Ezáltal politikai stabilitást tudtak elérni, társadalmilag integrált kapcsolathálóban működtek. Ebből a szempontból felfoghatjuk a kézművesek csoportját a tradicionális, céhes eredetű kézművesipar továbbörökítőinek, akik a dualizmus éveiben a társadalmi elismertség és presztízs révén megőrizték a pozícióikat. Az értelmiség estében ez a presztízs magából a foglalkozásból (és vagyonból) eredt, míg az iparos, földműves és kereskedő választott képviselőknél inkább a törzskösségből. Erre utalt az a tény is, hogy a tősgyökeres, több generációra visszavezethető iparosok aktivitása erős volt, jelenlétükkel egy olyan értékvilágot képviseltek, mellyel a választók nagy része könnyen azonosulni tudott. A házasság útján létrejövő kapcsolataikon keresztül kiegyenlíthették az értelmiség növekvő jelenlétét, de politikai befolyásuk a gazdasági tevékenységükön nem tudott túlnőni, ugyanis a virilis pozíciókat egyik évben sem ők töltötték be. Az újonnan betelepülő értelmiség azonban nem hasonult teljes mértékben ehhez a csoporthoz, hiszen nem szerzett minden esetben ingatlant, a házasodást mint egyik stratégiaként kínáló utat sem használták fel, nem házasodtak be ezekbe a körökbe. A némileg szeparáltan bemutatott szegmensek között egyértelműek a belső összefüggések, létezett az egymás

közötti kapcsolat. A bemutatott családi példák és a számos egyéni, családi életút alapján az a tendencia is kirajzolódni látszódott, hogy a közös választójog ellenére sem lettek egységesek ezek a társadalmi csoportok. Mind a rokoni-házassági kapcsolatok, mind az egyletekben való részvétel alapján megfigyelhető volt a viselkedésszociológiai értelemben vett rendi elkülönülés.

Az ismertetett kutatási eredmények természetesen további kérdéseket vetnek fel. Fontos feladatnak tartom többek között Bartakovics Béla érsek és a város közti 1854. évi örökváltsági szerződés társadalmi hatásainak a tisztázását. A kérdésre korábban kevés figyelem irányult a történészek részéről, pedig ennek vizsgálata Eger esetében kiemelt jelentőségű. Az áprilisi törvények értelmében megszűnt ugyanis a földesúri joghatóság, személyükben szabadok lettek. A robot és a dézsma eltörlése, a jobbágyföldek polgári tulajdonba kerülése azonban Eger lakosait – hasonlóan a szőlőművelésben érdekelt egyéb településekhez – nem érintette, ugyanis az egriek a szőlőket nem az urbárium, hanem a Fenessy-egyezmény alapján művelték, így ezek allodiális, és nem úrbéri földek voltak. Emiatt azonban az áprilisi törvények értelmében nem vonatkozott rájuk az állami kárpótlás, hanem önmegváltás alá tartoztak. A kérdést az 1853-as úrbéri pátens – figyelmen kívül hagyva az 1848 áprilisa után keletkezett egyéb magyarországi rendelkezéseket – gyakorlatilag az áprilisi törvényeknek megfelelően rendezte, így tehát a városnak a váltságdíj kifizetésével kellett a szőlődézmát megváltania és a szőlőföldeket az egyházi tulajdonból felszabadítania. Az érseki területek bérelőinek a vizsgálata, illetve az 1854-ben készült ház- és földadókönyv összevetése rávilágíthat arra, hogy 1848 előtt kik művelték a földeket, és ezek kikhez kerültek 1854-ben. Az egyéni életpályák, örökösödési viszonyok feltérképezéséhez érdemes lesz a korábban már említett prozopográfiai megközelítést alkalmazni.

Szükségesnek látszik továbbá az eddigi eredmények tágabb kontextusba illesztése is, hiszen véleményem szerint nem lehet párhuzamot vonni például a 19. század első felében gazdaságilag prosperáló települések és a minden téren háttérbe szoruló Eger között. Ezért tettem lépéseket a hasonló jogállású és fejlettségű várossal, Rozsnyóval való összehasonlítás érdekében. Tapasztalatom szerint az egri polgárjog használatát érintő jelenség (a 19. század elejétől fokozatos bezárkózás, helyi születésű személyek arányának növekedése, házassági kapcsolatok fenntartása) egyáltalán nem volt egri sajátosság. A Rozsnyón polgárjogot szerző személyeknél is hasonló tendencia volt megfigyelhető, illetve a választói névjegyzékeken a régi jog mellett szintén többször előfordult a megjegyzés, miszerint az illető „állítólagos polgár”. Az egri társadalom több szempontú elemzése során kapott eredmények és a kutatáshoz kapcsolódó további felmerülő kérdések megválaszolása talán hozzájárulhat egy hosszabb időszakot, a hosszú 19. századot átfogó város- és társadalomtörténeti problémák megoldásához.